

Arbeiders en schoolmeesters: een huwelijk in crisis

Dick Houtman
Peter Achterberg*

Artikel verschenen als

Houtman, D., & Achterberg, P. (2009). Arbeiders en schoolmeesters: een huwelijk in crisis. *Socialisme en Democratie*, 66(6), 22-27.

Correspondentie-adres

Dick Houtman
Afdeling Sociologie
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Erasmus Universiteit Rotterdam
Postbus 1738
3000 DR Rotterdam

Email
Houtman@fsw.eur.nl

WWW
www.dickhoutman.nl

---

* Dick Houtman is hoogleraar cultuursociologie aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam. Peter Achterberg is universitair docent sociologie aan dezelfde instelling.

Arbeiders en schoolmeesters: een huwelijk in crisis

Dick Houtman en Peter Achterberg

Peilingen van Maurice de Hond per eind maart 2009 maakten duidelijk dat de PvdA, sinds 2006 met 33 zetels vertegenwoordigd in de Tweede Kamer, daarvan niet minder dan een derde deel zou moeten inleveren bij nieuwe verkiezingen. De grootste stijger zou Geert Wilders' PVV worden, met een royale verdrievoudiging van haar huidige negen zetels tot meer dan dertig.¹ Vaststaat dat de electorale verhoudingen in Nederland sinds de stormachtige opkomst van Pim Fortuyns LPF in 2002 ingrijpend zijn gewijzigd. De vraag is niet alleen hoe dit valt te verklaren, maar ook voor welke problemen dit een sociaal-democratische partij als de PvdA precies stelt. In wat volgt, beantwoorden wij deze twee vragen op basis van door ons in de afgelopen jaren verricht politiek-sociologisch onderzoek.

Culturele polarisatie

Sinds de jaren vijftig is in de meeste westerse samenlevingen het vertrouwde patroon van een links stemmende maatschappelijke onderlaag en rechts stemmende middengroepen steeds verder verzwakt.² Dit vertrouwde patroon is hier te lande overigens nooit sterk geweest, doordat werklieden en patroons ten tijde van de verzuiling eendrachtig op de voor hen relevante confessionele partijen stemden. Verbazingwekkend is dan ook niet dat de relatie tussen klassenpositie en stemgedrag in dit land tot in de jaren zestig zo zwak was, maar veeleer dat zij dat in weerwil van processen van secularisering en ontzuiling sindsdien is gebleven. Deze opmerkelijke Nederlandse continuïteit heeft dezelfde oorzaak als de erosie van de vertrouwde samenhang tussen klasse en stemgedrag in andere westerse samenlevingen.³ Waar tot in de jaren zestig verschillen van inzicht over plaats en betekenis van religie en traditionele moraliteit de inzet van culturele conflicten vormden, is sindsdien een nieuwe, seculiere en post-christelijke culturele polarisatie gegroeid, waarin vraagstukken rond handhaving van de sociale orde, het belang van individuele vrijheid en zelfbeschikking en de omgang met cultureel verschil centraal staan.⁴

De opkomst van nieuw links en de zogenoemde nieuwe sociale bewegingen in de jaren zestig en zeventig vormde het eerste belangrijke markeringspunt in de opkomst van deze nieuwe politiek cultuur. Het ging hier om een roep om vergroting van individuele vrijheid en zelfbeschikking, verdergaande democratisering van de samenleving en het scheppen van ruimte voor identiteiten die ooit als afwijkend werden beschouwd.⁵ Het tweede belangrijke markeringspunt vormde de nieuw-rechtse tegenreactie, gekenmerkt door een roep om herstel van de orde, het met harde hand bestrijden van de criminaliteit en het aan banden leggen van de immigratie.⁶ In de meeste Europese landen kwam deze tegenreactie reeds in de jaren tachtig op gang, maar in Nederland bleef het – om redenen die nog steeds niet helemaal zijn opgehelderd en in weerwil van enig electoraal succes van Janmaats Centrum Democraten – opvallend rustig tot het inmiddels historische verkiezingsjaar 2002.⁷

Dergelijke culturele kwesties, en dan met name die rond de multiculturele samenleving, zijn in Nederland sindsdien steeds meer op de voorgrond komen te staan.

Politici maakten zich de afgelopen jaren druk over radicaliserende moslims, imams die vrouwelijke ministers de hand weigeren te schudden; hoofddoekjes, boerka's en boerkini's; immigratie, integratie en inburgering. In nauwe samenhang hiermee nemen rechts-populistische politici als Geert Wilders en Rita Verdonk uit naam van 'het Nederlandse volk' het politieke bestel op de korrel. Zij zien overheid en politiek als hoofdschuldigen van de ontstane situatie en bovendien als onmachtig, en vaak zelfs onwillig, om de door henzelf gecreëerde problemen op te lossen. In plaats van krachtadig op te treden tegen de problemen waarmee 'hard werkende burgers' dagelijks worden geconfronteerd, zo benadrukken zij hierbij, verliest men zich in eindeloze vergaderingen over bijzaken en herhaalde overleg- en inspraakrondes, terwijl men onophoudelijk nota's, notities, rapporten en toekomstscenario's produceert (of, erger nog: laat produceren door dure externe adviesbureaus, commissies en onderzoeksinstellingen).⁸

Waar het gaat om deze sinds de jaren zestig gegroeide post-christelijke culturele polarisatie, zo is in de sociale wetenschappen al een halve eeuw bekend, is het stevast de laag opgeleide maatschappelijke onderlaag die de rechtse en autoritaire standpunten huldigt, terwijl de middengroepen juist pleiten voor individuele vrijheid, zelfbeschikking en aanvaarding van cultureel verschil.⁹ Het behoeft dan ook geen betoog dat de opkomst van deze nieuwe politieke cultuur, waarin juist dergelijke culturele kwesties op de voorgrond zijn komen te staan, ingrijpende gevolgen heeft voor sociaal-democratische partijen als de PvdA.¹⁰

Een gespleten achterban

De PvdA is vanouds niet alleen een arbeiderspartij, zoals WBS-medewerker René Cuperus niet zo lang geleden nog memoreerde, maar ook 'net als haar voorganger, de SDAP, (...) een partij van schoolmeesters, dominees, advocaten'.¹¹ Nu culturele kwesties zo belangrijk zijn geworden in de politiek trekken de arbeiders (of beter, nu er in dit land nauwelijks nog echte arbeiders bestaan, 'laag opgeleide Nederlanders in precaire economische posities') naar partijen met een cultureel rechtser agenda en ondervindt de PvdA daarvan de wrange electorale gevolgen. Daarbij kan gedacht worden aan nieuwe partijen (of 'bewegingen' zoals ze zelf liever worden aangeduid) als PVV of TON, maar ook aan de SP, die op sociaal-culturele thema's stevast een rechtser koers vaart dan de PvdA. De partijleiding van de PvdA heeft zich rijkelijk laat gerealiseerd hoe kwetsbaar zij is met een sociaal-cultureel rechtse achterban die de partij zomaar de rug toe kan keren als het culturele beleid te progressief wordt. Met name het feit dat men het een paar jaar geleden van nog grote wijsheid vond getuigen om de hartstochtelijk voor multiculturele co-existentie pleitende Ella Vogelaar als minister van Wonen, Wijken en Integratie te benoemen, om zich pas een paar jaar later verschrikt te realiseren dat dat geen volle zalen trekt en haar – met dank aan het weblog Geenstijl – beentje te lichten, wijst op deze late bewustwording.

Voor het op deze wijze binnenboord houden van de arbeiders (laten we ze voor het gemak verder toch maar zo blijven noemen) betaalt de PvdA echter een forse prijs. Het andere deel van haar achterban (laten we die dan maar de 'schoolmeesters' noemen) begint nu namelijk aan zijn kettingen te trekken. Waarom neemt hun PvdA, die ooit zo grote en ooit zo progressieve volkspartij niet veel nadrukkelijker afstand van het rechtse populisme? Een ieder die een groot deel van zijn of haar tijd doorbrengt in kringen van

sociaal-democratische schoolmeesters, bijvoorbeeld via een werkkring in de sociale wetenschappen of het openbaar bestuur, weet hoe groot hun onvrede is. Zouden er nu Tweede-Kamerverkiezingen zijn, dan zouden ongetwijfeld velen van hen het lidmaatschap van de PvdA opzeggen en verkassen naar andere, cultureel gezien progressievere, partijen zoals GroenLinks of D66.

Tekenend voor de onvrede van de schoolmeesters zijn ook de mooie dagkoersen van D66, dat onder aanvoering van Alexander Pechtold wel onomwonden stelling neemt tegen het rechtse populisme van Wilders. Hoewel thans met slechts drie zetels in de Tweede Kamer vertegenwoordigd, zou D66 volgens een eind maart verrichte peiling van Maurice de Hond niet minder dan achttien zetels hebben behaald wanneer er op dat moment verkiezingen voor de Tweede Kamer zouden zijn geweest.¹² En anders dan de PvdA is D66 natuurlijk ook volop in de gelegenheid om ferme oppositie tegen Wilders en de zijnen te voeren. Zij behoeft als echte middenklassepartij immers niet te laveren tussen het Scylla van de progressieve schoolmeesters en het Charybdis van de rechtse arbeiders.

Ook die andere linkse partij die het de afgelopen jaren zo goed heeft gedaan bij de Tweede Kamerverkiezingen, de SP, heeft uiteraard flink last van de PVV. Maar het verschil is dat het haar minder kopzorgen oplevert waar het gaat om het uitzetten van de politieke koers. De SP is immers nooit een partij van schoolmeesters geweest, maar is een echte arbeiderspartij met het daarvoor in het huidige politiek-culturele klimaat ideale ideologische profiel: 'linkser' dan de PvdA waar het gaat om sociaal-economische verdelingsvraagstukken, maar waar het gaat om sociaal-culturele vraagstukken als de multiculturele samenleving of de uitbreiding van de Europese Unie 'rechtser' dan de PvdA-schoolmeesters zich zouden wensen.¹³ Dat de ideologische afstand tussen PVV en SP groot zou zijn, omdat de PVV 'rechts' en de SP 'links' zou zijn, is dan ook een misverstand, stammend uit de tijd dat men zich de politiek nog als een eendimensionale tegenstelling tussen links en rechts meende te kunnen voorstellen.¹⁴ Wanneer zoals vandaag de dag culturele kwesties als de genoemde de maatschappelijke en politieke agenda domineren, dan liggen beide partijen verrassend dicht bij elkaar, is een overstap zo gemaakt en ontstaat dus directe concurrentie tussen PVV en SP.¹⁵ Daarbij verkeert de SP dan in vergelijking met de PvdA in de gelukkige omstandigheid dat men het volume van het cultureel-rechtse geluid nog best wat verder kan opdraaien wanneer de concurrentieslag met de PVV zulks vereist. De PvdA kan dit slechts doen door de schoolmeesters onder haar achterban verregaand van zich te vervreemden.

Economisch populisme

En de economische crisis dan? Zal die er niet voor zorgen dat de vertrouwde sociaal-economische verdelingskwesties weer hoog op de politieke agenda komen te staan en de PvdA weer een ouderwetse economisch-linkse koers kan gaan varen, zodat de schoolmeesters weer opgelucht kunnen ademhalen en de weggelopen arbeiders op hun schreden kunnen terugkeren naar de PvdA? Afgaande op het enthousiasme over de crisis in sociaal-democratische gelederen kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat althans de hoop hierop volop aanwezig is. Men kan zich echter om twee redenen maar beter niet te snel rijk rekenen.

In de eerste plaats betekent de economische crisis niet zonder meer dat economische verdelingskwesties weer belangrijker zullen gaan worden in de politiek en al helemaal niet dat – zelfs als dat al gebeurt – daarmee culturele kwesties minder

belangrijk zullen worden. Sterker nog: voorlopig slagen de regeringspartijen er heel behoorlijk in om te voorkomen dat een en ander onttaardt in een ouderwets sociaal-economisch verdelingsconflict. Geruzie over de vraag welke beroeps-, inkomens- of uitkeringscategorieën de rekening van de crisis moeten betalen, zou immers gemakkelijk het voortbestaan van het kabinet in gevaar kunnen brengen. Zolang men echter vooral kiest voor verdere overheidsinvesteringen om de economie te stimuleren en de rekening daarvan doorschuift naar de toekomst, loopt dit allemaal best los. Het vervelende nadeel van deze benadering is alleen dat zij het lastig maakt om via een overtuigende linkse inkomenspolitiek en via stevige conflicten daarover de naar de PVV weggelopen kiezers weer terug te halen.

Maar stel dat het toch nog uitdraait op een hoog oplaaierend economisch verdelingsconflict? Is dat dan geen uitgelezen mogelijkheid om de weggelopen PvdA-kiezers ertoe te verleiden terug te keren in de schoot van de sociaal-democratische moederkerk? Ook dat valt nog maar te bezien. In nauwe samenhang met het reeds genoemde populistische protest tegen overheid en politiek bestaat er namelijk ook nog zoiets als wat wij in ons boek *Farewell to the leftist working class* ‘economisch populisme’ noemen.¹⁶ Daarin wordt niet bepaald getornd aan het principe van de economische gelijkheid, maar wel aan het middel van de verzorgingsstaat om deze gelijkheid te verwezenlijken. De verzorgingsstaat wordt dan niet beschouwd als een rechtvaardige oplossing voor economische verdelingskwesties, maar als de manier waarop politieke, bestuurlijke en ambtelijke elites Nederlandse burgers beroven van de vruchten van hun arbeid. Van ‘onze belastingcenten’, zoals dat dan heet, worden immers ministeries vol met wereldvreemde papierschuivers, onverbeterlijke vergadelaars en ambtenaren die beleidsprocessen zitten te coördineren gefinancierd. De oplossing van de echte problemen – de problemen van ‘gewone’ en stevast ‘hard werkende’ burgers, ‘de mensen in het land’, ‘de mensen in de samenleving’ en ‘de mensen in de oude wijken’ – komt daar echter geen stap mee dichterbij. Behalve dat de betrokkenen er zelf een royaal belegde boterham aan overhouden, spinnen alleen werkloze immigranten en andere werkschuwe ‘a-socialen’ er garen bij, terwijl ‘de mensen die het echt nodig hebben’ in de kou blijven staan. Binnen deze economisch-populistische logica zijn het, kortom, niet langer arbeiders die via afroming van de door hen geproduceerde meerwaarde worden uitgebuit door ‘het kapitaal’, maar zijn het ‘gewone’ en ‘hard werkende’ burgers die door politieke, bestuurlijke en ambtelijke elites worden uitgebuit. Nu deze laatste de vroegere boevenrol van het kapitaal hebben overgenomen, is de maatschappelijke onderlaag al lang niet meer de onontkoombare drager van het socialistische gedachtegoed.¹⁷

Lopend onderzoek demonstreert de aantrekkingskracht van een dergelijk economisch-populisme op precies het type laag opgeleide arbeiders dat de PvdA heeft ingeruild voor de PVV. De betrokkenen hebben weliswaar een duidelijke voorkeur voor economische herverdeling, maar die gaat systematisch gepaard met een al even duidelijke *afkeer* van de verzorgingsstaat – daar moet volgens hen gewoon het mes in worden gezet. Het ambtenarenapparaat kan op de schop en ‘werkschuw tuig’ moet weer eens aan het werk gezet worden, desnoods met harde hand.¹⁸ Voor de hoger opgeleide schoolmeesters ligt dit heel anders: zij paren hun voorkeur voor economische herverdeling wel aan duidelijke steun voor de verzorgingsstaat, en bovendien – en ook dit in tegenstelling tot de laag opgeleide arbeiders – aan een welwillende omgang met cultureel verschil.¹⁹

Wanneer wij de politieke progressiviteit afmeten aan de reikwijdte ervan, dan zijn de schoolmeesters in de PvdA-aanhang kortom veel progressiever dan de arbeiders.

Een en ander impliceert dat de PvdA het laag opgeleide deel van haar achterban niet simpelweg kan vasthouden of terugwinnen door nadrukkelijk de verzorgingsstaat te omarmen. Daarmee loopt zij juist het risico de betrokkenen alleen maar verder van zich te vervreemden. Neemt zij echter al te nadrukkelijk afstand van de verzorgingsstaat, dan zal dat nog meer kwaad bloed zetten bij de schoolmeesters onder haar aanhang.

Het einde van de PvdA?

Spanningen over de te volgen economische dan wel culturele koers hebben in het verleden al diverse partijen in grote problemen gebracht. Zo was de CPN al voordat die partij in 1990 in GroenLinks opging ingrijpend van karakter veranderd na stevige conflicten tussen het oude links van de zware metaalcommunisten (Marcus Bakker en de zijnen) en het nieuwe links van de feministen en de nieuwe sociale bewegingen (Ina Brouwer en de haren). Met het gedonder rond Geert Wilders en Rita Verdonk, die in 2004 respectievelijk 2007 de VVD verlieten, zijn wij de afgelopen jaren getuige geweest van een vergelijkbaar conflict aan de rechterzijde van het politieke spectrum. Waar nieuw links destijds de machtsstrijd in de CPN won, werd in dit geval nieuw rechts de VVD uitgewerkt, met alle electorale gevolgen van dien: eind maart 2009 scoorde Wilders' PVV in de peilingen zelfs tweemaal zoveel zetels (32) als de VVD (15).²⁰

In de huidige culturele polarisatie, die kenmerkend is voor een post-christelijke politieke cultuur, kampt de PvdA met vergelijkbare problemen. Zij heeft grote moeite om haar traditioneel gespleten achterban van arbeiders en schoolmeesters bij elkaar te houden. Ziet men af van een harde koers tegenover Wilders' PVV, dan dreigt men daarmee de schoolmeesters de partij uit te jagen; kiest men echter net als D66 voor stevige oppositie om laatstgenoemden te behagen, dan dreigt men daarmee juist het laag opgeleide deel van de achterban van zich te vervreemden. Lukt het niet om beide achterbannen bij elkaar te houden, dan kan de PvdA zomaar uiteenvallen en hebben zelfs de resulterende brokstukken wellicht niet eens bestaansrecht meer. De partijen die zo'n scheuring logischerwijze oplevert, bestaan immers al: voor de arbeiders is er de SP en voor de schoolmeesters D66 – of, wanneer zij die partij in sociaal-economisch opzicht niet links genoeg vinden, GroenLinks.

---

¹ <https://n6.noties.nl/peil.nl/>

² Zie Jeroen van der Waal, Peter Achterberg en Dick Houtman, (2007), 'Class is not dead – it has been buried alive. Class voting and cultural voting in postwar Western societies (1956-1990)', in: *Politics and Society*, 35(3), p. 403-426; Dick Houtman, Peter Achterberg en Anton Derks, (2008), *Farewell to the leftist working class*, New Brunswick, NJ: Transaction.

³ Zie Paul Nieuwbeerta (1995), *The democratic class struggle in twenty countries 1945-1990*, Amsterdam: Thesis Publishers.

⁴ Zie Dick Houtman, Peter Achterberg en Jan Willem Duyvendak, (2008), 'De verhitte politieke cultuur van een ontzuilde samenleving', in: Bart Snels en Noortje Thijssen (red.), *De grote kloof. Verhitte politiek in tijden van verwarring*, Amsterdam: Boom, p. 61-80.

⁵ Vgl. Inglehart, Ronald, (1977), *The silent revolution. Changing values and political styles among Western publics*, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

⁶ Zie o.a. Piero Ignazi, (1992), 'The silent counter-revolution. Hypotheses on the emergence of extreme right-wing parties in Europe', in: *European Journal of Political Research*, 22(1), p. 3-34; John Veugelers,

---

(2000), 'Right-wing extremism in contemporary France: a "silent counterrevolution"?', in: *The Sociological Quarterly*, 41(1), p. 19-40; Jeroen van der Waal en Peter Achterberg, (2006), 'Stille revolutie, contra-revolutie of cultureel conflict? Veranderingen in de politieke cultuur en hun invloed op het klassengebonden stemgedrag,' in: *Res Publica*, XLVIII(4), p. 369-392.

⁷ Dick Houtman et al., (2008), zie noot 4.

⁸ Zie Dick Houtman en Jan Willem Duyvendak, (2009), 'Boerka's, boerkini's en belastingcenten. Culturele en politieke polarisatie in een post-Christelijke samenleving', in: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (red.), *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend*, Amsterdam: SWP Publishers, p. 102-119.

⁹ Dick Houtman, (2003), *Class and politics in contemporary social science. 'Marxism Lite' and its blind spot for culture*, New York: Aldine de Gruyter.

¹⁰ Zie Peter Achterberg, (2006), *Considering cultural conflict. Class politics and cultural politics in Western societies*, Maastricht: Shaker; Dick Houtman et al., (2008), zie noot 2.

¹¹ <http://www.diederiksamsom.pvda.nl/renderer.do/menuId/69579/clearState/true/sf/69579/returnPage/69579/itemId/421528/realItemId/421528/pageId/53940/instanceId/289720/>

¹² <https://n6.noties.nl/peil.nl/>

¹³ Vgl. Dick Houtman, (2003), zie noot 9.

¹⁴ Zie Norbert Bobbio, (1996), *Left and right. The significance of a political distinction*, Cambridge: Polity Press.

¹⁵ Zie Peter Achterberg (2006), zie noot 10.

¹⁶ Dick Houtman et al., (2008), zie noot 2.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Vgl. Peter Achterberg, Romke van der Veen en Judith Raven (2009), 'The ideological roots of welfare state reform. Support for distributive and reciprocal reform in the Netherlands' (ingediend bij *Policy and Politics*); Peter Achterberg, Dick Houtman en Anton Derks, (2009), 'The populist revolt against the welfare state. Explaining anti-welfarism among the lower educated' (artikel in voorbereiding.)

¹⁹ Peter Achterberg en Dick Houtman, (2009), 'Ideologically "illogical"? Why do the lower-educated Dutch display so little value coherence?', in: *Social Forces*, 87(3): p. 1649-1670.

²⁰ <https://n6.noties.nl/peil.nl/>